

***Palia de la Orăștie – prima încercare
de traducere a textului sacru***

de
ALEXANDRU GAFTON

L'article s'intéresse aux efforts des premiers traducteurs des textes religieux afin d'offrir aux destinataires une traduction claire et intelligible. Le cas particulier d'un important texte ancien roumain (*Palia de la Orăștie*) montre les modalités concrètes d'adopter et d'utiliser les deux sources du texte: latine et hongroise.

1. Traducerile de text biblic, ale secolului al XVI-lea din spațiul românesc, constituie rezultate ale unor acțiuni mai degrabă izolate, prea puțin încheiate în cadrele unei activități unitare. Acționând sub implusul unor nevoi mai mult sau mai puțin concrete și relativ stringente, precum și sub cel al unor inițiative de tip cultural-religios, traducătorii își organizează treptat activitatea¹. Pe cale empirică, aceasta dobândește treptat principii, iar traducătorii capătă cunoștințe despre tehnicile de lucru, ajung la conștiința că rezultatele nu depind doar de limbile în contact și de cerința transferului de conținut, ci și de acuratețea instrumentelor utilizate, de existența unor tehnici și de adecvarea acestora la datele și la cerințele unei realități complexe, cultural-lingvistice. Astfel se încheagă seturi de practici și de uzanțe, iar întregul proces rămâne dotat cu dinamici diferite la nivelul zonelor culturale românești.

Neformat încă, aspectul literar al vechii române se contura treptat săpîndu-și matca în care propunerile venite din limba vie, trăsăturile locale și regionale se ciocneau într-un plan sintagmatic în care coborau numeroase elemente ale axei paradigmatică. Pentru traducător, la acestea se adăugau soluțiile surselor străine, și ele cu particularitățile lor, atenuate sau promovate de știința și de concepțiile traducătorilor. Fără principii de selecție elaborate pe baze culte, lipsiți de eventuale modele ale predecesorilor, conduși de valorile și afinitățile propriului univers local și reacționând idiosincretic la particularitățile altor asemenea norme locale, presați de ceea ce se afla în textele-sursă, traducătorii se vor orienta în conformitate cu influențele culturale suferite de ariile lor de apartenență și de activitate.

Alături de caracterul empiric și primar al procesului de traducere din primele perioade în care această activitate se edifica, este de menționat și faptul că traducătorii nu își puteau selecta sursele în funcție de anumite concepții pe care le-ar fi avut despre modalitățile în care trebuie să se edifice o traducere și despre chipul în care aceasta trebuie să arate². Alegerea surselor unei traduceri este

¹ Articolul de față, preponderent teoretic, se întemeiază pe analiza lingvistică a situațiilor concrete prezentate în: Al. Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, 2001; idem, *Relația dintre Noul Testament de la Bălgrad (1684) și textul corespunzător din Biblia de la București (1688)*, în *Biblia 1688*, II, Iași, 2002, p. LV-LXXXVI; idem, *După Luther, Traducerea vechilor texte biblice*, Iași, 2005; Al. Gafton, V. Arvinte, *Palia de la Orăștie (1582)*, II *Studii*, Iași, 2007, p. 7-257.

² În plus, deși nu privește discuția de față, dar pentru a duce lucrurile pînă la capăt, nu trebuie neglijată situația în care inițiatorul sau/și finanțatorul traducerii era cel care – din

condiționată cultural. Alegînd în limite determinate cultural, se ajunge la a se ignora dificultățile pe care actul traducerii le-ar ridica datorită limbii din care se traduce. Mai mult, în mod aparent paradoxal, înseși constrîngerile de ordin confesional-religios pot fi copleșite de *factorul cultural*. Acest tip de situație se întîlnește în spațiul românesc al secolului al XVI-lea.

2.1. Un text precum *Codicele Bratul*³, spre exemplu, se arată a rezulta din traducerea textului slavon intercalat. Bun cunoscător de slavonă (greșelile de traducere se încadrează în limitele firești ale epocii), autorul pare a fi avut contacte și cu alte traduceri, dar fără a le studia din punct de vedere traductologic. Ceea ce îl face remarcant, însă, probînd că avea un oarecare studiu și exercițiu, este faptul că, în destul de multe situații, traducătorul CB se manifestă liber, neconstrîns de formele textului slavon.

Prin comparație, *Codicele Voronețean* și *Praxiul coresiian* – texte care se referă la același segment al textului biblic (*Faptele Apostolilor* și *Epistolele*) și care prezintă o unitate lingvistică internă accentuată –, se dovedesc a fi mult mai fidele textului slavon și mult mai datoare spațiului lingvistic în care aceste texte se generează. CB este rezultat al traducerii unui text slavon, care a constituit atît o sursă, cît și un model. Traducerea aceasta are la bază un singur text, ceea ce-i reduce, în mod implicit, posibilitățile de a obține și alte sugestii dinspre alte modele⁴. Pe de altă parte, acest fel de a lucra la o traducere implică o condiționare de tip cultural. Chiar astfel, CB se edifică nu atît plecînd de la textul slavon, cît în conformitate cu acela.

2.2. *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi⁵ este un text din aceeași categorie. Analiza comparată a textului românesc și a versiunii slavone intercalate arată că cel dintîi se edifică pe baza celui de-al doilea, urmîndu-l nu atît cu religiozitate, cît cu rigoarea cu care se urmează modelele culte. Soluțiile de traducere, tiparele sintactice și lexicale, aspectul general al textului românesc se arată edificate prin reproducerea modelului cultural și lingvistic al textului-sursă.

2.3. În secolul următor, *Biblia de la 1688* apare ca rezultat al unei revizii asupra traducerii milesciene, din limba greacă, a *Vechiului Testament*⁶ și asupra *Noului Testament de la Bălgrad*⁷, avînd ca reper și model un text grecesc.

motivele sale – alegerea textului sursă. Aparține unor epoci ulterioare cazul în care traducătorul alege în cunoștință de cauză, adică avînd o teorie a traducerii bine elaborată, verificată și eficientă, precum și avînd cunoașterea trăsăturilor traductologice ale mai multor posibile surse. Chiar așa, însă, pentru textele religioase, în special pentru *Biblie*, acest tip de alegere rămîne limitată, în mare parte, confesiunea fiind cea care determină alegerea. Pe măsura trecerii timpului, importanța factorului lingvistic scade, factorul confesional pierde din însemnătate, pe seama acestora întărindu-se ponderea factorului cultural.

³ Vezi *Codicele Bratul*, Iași, 2003, Al. Gafton, *Evoluția*.

⁴ Pentru diferența dintre o traducere edificată pe baza unei surse și una care urmează sau doar consultă mai multe surse, vezi *Palia de la Orăștie (1582)*, II, p. 26-27.

⁵ Pentru care vezi Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu Psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, ediție de Stela Toma, București, 1976.

⁶ Vezi N.A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)*, în *Biblia 1688*, II, p. I-LIV.

⁷ Vezi Al. Gafton, *Relația dintre Noul Testament de la Bălgrad (1684) și textul corespunzător din Biblia de la București (1688)*, în *Biblia 1688*, II, p. LV-LXXXVI.

Revizorii *Bibliei de la București* încearcă, în primul rând, să ofere culturii și spiritualității românești un text care, sub aspect lingvistic și teologic, să fie în conformitate cu o versiune de mare prestigiu a textului sacru, iar, din punct de vedere cultural, să fie creat pe modelul existent într-una dintre cele mai prestigioase limbi. Eliminările, nesistematice, ale elementelor regionale moldovenești și ardelenesti, precum și torsiunile pe care limba română le suferă în încercarea de a i se impune tiparele modelului grecesc, ne arată că cititorul a fost aproape ignorat. *Biblia de la 1688* nu este o vulgată (destin pe care, mai întâi, însăși *Septuaginta* și-l asumase), ci o carte adresată uzului celor culți și, mai ales, un model și o cale de edificare a aspectului literar al limbii române⁸. Revizorii care produc acest text ne arată că marea lor dorință nu era aceea de a transla conținutul, ci de a transpune – în limitele maxime posibile – tiparul structural și funcțional al aspectului cult al limbii grecești. După câteva secole de slavonism cultural și religios, acei cărturari caută un nou destin pentru cultura română, orientându-se către o spiritualitate majoră.

2.4. Termenul *obediință*, des utilizat în astfel de contexte, este nepotrivit. Traducătorii și revizorii erau chemați să genereze un text românesc inteligibil, avînd în față un text complex sub aspectul conținutului, edificat în limbi care, sub aspectul dezvoltării ca limbi de cultură, erau mult avansate în comparație cu limba română. Prima problemă nu era aceea a dobîndirii de către cultura română a unui bogat conținut ideatic și a inserării de mentalitate astfel provocat, ci aceea a achiziției și creării de către cultura și limba română a unor mijloace productive și capabile de a reda astfel de forme și de conținuturi⁹.

Spre deosebire de textele ale căror caracteristici esențiale au fost mai sus schițate, cultura română cunoaște câteva texte care își asumă alte modalități de edificare, utilizînd compilația și traducerea liberă, în scopul adecvării textului la realitatea constituită de către nivelul de înțelegere al cititorului.

2.5. Relevantă sub acest aspect este *Palia de la Orăștie*. Deși, în *Prefață*, se declară cu totul alte surse, pe care, apoi, traducătorii încearcă să le sugereze prin diferite tipuri de comportamente¹⁰, PO rezultă din consultarea paralelă și continuă a două texte străine: *Vulgata* și *Pentateuhul* lui Heltai. Această alegere indică sfera culturală către care cărturarii zonei erau orientați, iar nu direcționarea textului către un public neortodox. Aserțiuni ale *Prefetei* precum și opțiuni lingvistice încearcă să relaționeze PO de spațiul cultural-religios ortodox. Astfel, numele cărților biblice, pentru cele două cărți ale *Paliei*, precum și cele la care se face referire în prefață și marginal, apar precum în limbile slave: *Bitiia*, *Ishodul*, *Cisla*, *Torozacon* etc. Grafia unor nume proprii și apariția unor elemente lexicale de origine slavă (unele rarissime chiar pe teritoriul de influență slavă, moldovenesc și muntenesc¹¹) indică aceeași încercare de a introduce în texte

⁸ Chiar dacă, în ambele direcții, proiectul a fost un eșec, important, în discuția noastră, este ceea ce decurge din analiza scrierii, ca fiind în intenția autorilor.

⁹ Vezi Al. Gafton, *După Luther*, p. 13-64.

¹⁰ Pentru această chestiune vezi *lucr. cit.*, p. 9-17, 123 și urm., *passim*.

¹¹ Este aproape imposibil să fie admise aceste elemente, nu doar dacă le corelăm cu teritoriul cultural pe care apar, dar, mai ales, dacă avem în vedere faptul că textul, adresat „tuturor românilor”, este construit printr-un efort orientat spre cititor, cît se poate de conform cu principiile protestantismului.

elemente vizibile care să se constituie în mărci ale utilizării sursei slavone. Toate acestea, însă, nu fac altceva decât să devină elemente ale unui coerent proces persuasiv care încerca să ascundă sursele.

Un traducător moldovean sau muntean din secolul al XVI-lea nu putea să nu aibă în fața sa un text slavon sau unul grecesc. Prezența, pe masa de lucru a aceluia, a *Vulgatei* sau a *Bibliei* lui Luther ar fi echivalat cu o mică erezie. În continuare, chiar dacă aceste două texte s-ar fi aflat la îndemîna unui traducător transilvan, lipsa, din partea acestuia, măcar a referirii la un text slavon sau grecesc ar fi minat grav autoritatea traducerii. Acest comportament complex, determinat cultural și avînd o anumită miză, indică strădania legitimării textului românesc, în relație cu spațiul religios transilvan și cu cel cultural-religios de peste munți.

Spre deosebire de alte texte românești ale secolului al XVI-lea, *Palia de la Orăștie* se constituie ca rezultat al acțiunii paralele, dar și al interacțiunii a două surse. Asumarea celor două modele duce la urmarea lor succesivă sau combinată, în final nefiind vorba despre ponderile în care cele două participă la construcția textului românesc, ci doar de colaborarea acestora în producerea PO. Avînd în vedere destinatarul textului (cititor sau ascultător), această traducere are un grad ridicat de inteligibilitate, efortul traducătorului nefiind acela de a urma cu fidelitate o sursă, ori de a edifica o normă literară. Traducătorul *Paliei de la Orăștie* încearcă să ofere unui public românesc cît mai larg un text accesibil, o veritabilă vulgată. Firește, construirea unui astfel de text și atingerea unui astfel de deziderat presupun acțiuni complexe, dar toate indică o anumită atitudine care, pentru a fi urmată în mod eficient, presupune adoptarea anumitor concepții. Acestea, precum și toate micile comportamente, împreună cu căile concrete de a efectua traducerea, cu modalitățile de căutare și de structurare a soluțiilor, la care se adaugă gestionarea efectivă a elementelor textului, arată că autorii PO învață și adoptă tiparele oferite de cele două surse care devin modele. Privind la limba latină ca la un model cult, de mare prestigiu, iar la limba maghiară ca la un model cult mai accesibil – o limbă vernaculară ce reușise să aducă în formele sale conținutul textului biblic –, traducătorul român se îndreaptă în mod diferit spre cele două. Cea dintîi deține cheile unui model înalt, precum și anumite garanții de ordin teologic, cealaltă deține o parte a soluțiilor care ar fi ajutat o limbă vernaculară să capete acces în rîndul celor ce reușiseră să-și aproprie textul sacru. De aceea, PO va apărea ca rezultat al unei combinații – pe alocuri inextricabilă – între *Pentateuhul* lui Heltai și *Vulgata*. Deși ponderea textului maghiar care se regăsește în cel românesc este mai ridicată decît cea a textului latin regăsit în traducerea românească, o judecată în astfel de termeni ar constitui o greșeală datorată neînțelegerii reale a cazului reprezentat de PO. Traducătorul român nu-și propune să furnizeze culturii, Bisericii, sau cititorului român un text cît mai apropiat de cel sacru. Țelul său este de a furniza cititorului, pe calea traducerii, un text românesc inteligibil, care să cuprindă în mod corect conținuturile textului sacru, care să se înfățișeze cititorului în forme rezonabile. Astfel că va produce, în limba română, pentru receptorul român, o traducere care se va întrupa din textul maghiar, din cel latin, din compilarea, precum și din sugestiile acestora, pe care le va materializa îndepărtîndu-se de litera textelor model și apropiindu-se de limba română și de cititorul român.

Palia de la Orăștie este un text creat în mod liber, fără complexe. Construcția lingvistică a acestei tipărituri arată că traducătorul nu încearcă cu orice preț să redea în limba română spiritul limbilor din care traduce, nici să îmbogățească limba

română cu structurile acestora. El pare interesat doar de felul în care reușește să redea, în limba română și pentru receptorul român, conținutul textului. Principala sa preocupare nu ar fi, așadar, aceea de a edifica limba, ci pe cititor.

Comparativ cu produsele românești derivate din cele slavone, acest text constituie un uriaș salt înainte, atât ca traducere, cât și ca text în sine. Traducerea PO aparține unor cărturari care au înțeles că efortul cultural trebuie făcut „în continuare”, iar nu izolat¹². Primele roade, sub acest aspect, deosebit de valoroase și de productive, vor apărea în secolul următor, la publicarea *Noului Testament de la Bălgrad* (1648). Sub numeroase aspecte, NTB constituie rezultatul strălucit al unor eforturi în sensul celor ilustrate de PO. De aceea, NTB este, cu siguranță, una dintre cele mai valoroase traduceri de text biblic din cultura română. Acesta decurge din traducerea *Vulgatei*, cu contribuția unui text grecesc, poate și prin consultarea altor texte (maghiar și german)¹³. Precum *Palia de la Orăștie*, NTB se dorește în mod explicit o vulgată, un text adresat tuturor românilor, inteligibil pentru toate categoriile de public.

3. Deși unitar din punct de vedere etnic, lingvistic, mental, cultural-spiritual și religios, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, spațiul românesc cunoaște ambele

¹² Cu acest prilej, este de evidențiat observația pe care o face Király Francisc. Acesta constată că intelectualii români, cel puțin dintr-o anumită zonă a Transilvaniei – din care face parte și cea în care a fost produsă *Palia de la Orăștie* –, au evoluat sub profunda înfrîngere a culturii maghiare. Întrucât, însă, apropierea de cultura maghiară reclama o bună cunoaștere a ortografiei, a limbii și a culturii latine, influența maghiară a ajuns să conducă și să stimuleze, în modul cel mai firesc, către o puternică orientare a cărturarilor români din Transilvania înspre cultura și limba latină, mai cu seamă medievală. Influența maghiară în zonă fiind mult mai târzie decât cea slavă peste munți, de o altă factură, într-un context social, cultural, religios etc. diferit, avînd alte valori și dezvoltîndu-se pe coordonate sensibil diferite, această explicație este cea mai bună și ea indică în mod real cauzele pentru care Transilvania s-a orientat spre cultura de latină (vezi Mihai Halici-Tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum* [Anonimus Caransebesiensis], Studiu filologic și indice de cuvinte de Francisc Király, Timișoara, 2003).

¹³ Argumentele care pledează pentru primordialitatea sursei grecești, precum și pentru existența unei surse slavone, nu pot fi susținute din perspectiva unei teorii a traducerii. Deși, în mod aparent și privind lucrurile izolat, ele par a proba ceva, în fapt, ele nu-s dotate cu relevanță. Analiza izolată a unor sintagme, elemente lexicale sau comportamente nu poate furniza concluzii valide, căci procură mereu concluzii contradictorii ce nu pot fi depășite prin chiar tipul de analiză care le scoate la iveală pe ele însele și, pe această bază, încearcă să le analizeze și să extragă concluzii întemeiate pe comportamentul lor pe care tocmai pretinde a-l explica (vezi „precizările” Floricăi Dimitrescu într-unul din studiile introductive la ediția *Noului Testament*, Alba Iulia, 1998, p. 71-86, unde se acordă o încredere nejustificată declarațiilor *Prefetei* și unde prezența anumitor elemente în text capătă o pondere și interpretări pe care acestea nu le au și nu le permit). Numai o analiză complexă, efectuată dintr-o perspectivă amplă, care să aibă în vedere comportamentele traducătorilor români din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, sub aspectele cultural-religios și traductologic, față de surse și față de finalitățile traducerii (textul și publicul), poate oferi înțelegerea mobilurilor care pun traducătorul în mișcare. Abia după înțelegerea acestor mecanisme poate cercetătorul să încerce – pe baza unor reinterpretări ale datelor concrete – aflarea răspunsurilor la problema sursei și a modelului.

influențe culturale europene: cea orientală (greco-slavă) și cea occidentală (romano-germanică). Acestea se manifestă conform distribuției lor în raport cu influențele politice și administrative, astfel încât Moldova și Țara Românească se află sub influența slavă și grecească, iar Transilvania sub influența pe care o numim¹⁴ romano-germanică.

Sub aspect cultural, secolul al XVI-lea, slav și ortodox, a orientat pe traducătorii români către texte scrise în slavonă și în limbile slave. Sub aspect strict religios, în Moldova și în Țara Românească, textul slav era singurul dătător de garanții, mai cu seamă într-o perioadă în care asupra actului de traducere însuși planau destule suspiciuni. Caracterul ortodox, nu doar al textului, ci și al gestului traducerii, trebuia demonstrat printr-o astfel de sursă. La fel de ortodocși, dar aflați sub influența altei sfere cultural-spirituale, românii din Transilvania au resimțit un nivel de cu totul alte dimensiuni al presiunii protestante. După încercările de convertire la catolicism, au urmat cele ale diverselor secte ale protestanismului, domolite apoi sub forma inițiativelor de a traduce textul biblic. Oarecum reorientați sub aspect cultural, românii din Transilvania vor ieși întăriți din această încercare și vor dobîndi detașarea necesară de a se hrăni din cultura romano-germanică. În acest context, îndepărtându-se de cultura orientală, dar fără a o nega, nu doar că vor accepta să traducă și să citească texte de sorginte occidentală, dar vor adopta astfel de modele.

În secolul al XVI-lea românesc, valul tendințelor cultural-religioase generează o activitate de traducere ale cărei cerințe se lovesc de o limbă neexersată în această direcție, prea puțin dotată pentru solicitări majore de acest fel. Acestui secol îi este caracteristic faptul că, avînd a rezolva problema producției de traduceri, traducătorii se orientează către sursele aflate în spațiile culturale dominante în zonă. Dacă cei din estul și sudul teritoriului românesc nu au probleme de incompatibilitate între zona culturală și cea de proveniență a confesiunii (la intersecția cărora se creează și convingerile intime ale indivizilor), traducătorii din vest vor dovedi că sfera de influență culturală a avut o forță de atracție mai mare decît cea confesională. Aflați în situația complexă mai sus descrisă, la interferența ațtor constrîngeri, acești traducători, indiferent de aria românească de apartenență și de acțiune, de convingerile și de implusurile acțiunilor lor, prezintă, totuși, o trăsătură comună. Încercînd să edifice un text de un oarecare nivel și supus anumitor cerințe, după ce își vor fi ales una sau mai multe surse, deși vor urma acea sursă cu grade diferite de fidelitate, cu toții vor transforma acea sursă în model. Altfel spus, pătrunzînd caracteristicile și tiparele intime ale sursei, traducătorii vor încerca nu doar să le utilizeze sau să le redea la nivelul textului românesc, dar vor acționa în spiritul aceluși model. Textele care vor rezulta, cu circulație și caracteristici lingvistice regionale sau mai largi, adresate (sau nu) tuturor românilor, își vor oglindi modelele.

Deși conține elemente care se revendică de la textul grecesc, de cele mai multe ori, textul NTB preferă soluțiile, modalitățile de exprimare și tiparele *Vulgatei*. Alături de aceasta, însă, NTB duce mai departe o concepție, care apare încă în PO, și anume aceea a acțiunii asupra surselor a unui tipar cultural propriu,

¹⁴ Chiar dacă mediatorul acestei influențe este mai degrabă maghiar, acesta nu reprezintă decît un vehicul. Forța acestuia nu stă în capacitatea de a împrumuta elemente proprii, ori străine filtrate (precum în cazul unei bune părți a influenței grecești mediate de către slavi), ci, mai ales, de a vehicula acele elemente.

românesc, de natură să contopească izvoarele pînă la limitele permise de limba română, cu producerea unui text autentic românesc. Textul transilvan își asumă sursa latină, dar nu se vrea construit pe calapodul acesteia; el încearcă să o mistuie pîrînd a avea credința că limba română este capabilă de recreație, că o cultură își poate genera prin contact și înțelegere, iar nu prin reproducere, propriile tipare culturale. Sub acest aspect, NTB este exemplar în perioada celor două secole.

Dacă în secolul precedent cultura și limba română s-au aflat, pe neașteptate, în fața unor cerințe complexe, pe care au încercat să le îndeplinească prin reproducerea unor modele, în secolul al XVII-lea toată această activitate laborioasă oferise prilejul unui exercițiu care generase bazele unor tipare proprii¹⁵. Deși continuă să urmeze drumuri diferite, cele două mari zone românești se îndreaptă, de data aceasta, pe alte căi. Deși avea modelul NTB, care apăruse cu patruzeci de ani mai devreme și a cărui traducere o înglobează, BB va alege reorientarea culturală către un model superior celui ce, în respectivul spațiu, avusese curs în secolul precedent. Autorii acestei revizii vor încerca o regenerare culturală pe alte baze, își vor fixa un țel înalt, îndemnînd pe toți ceilalți să atingă acel nivel ridicat.

Prin PO și NTB, cărturarii transilvani aleg să facă efortul de depășire a pragului de oglindire ori de reproducere a unui model. Ei vor tinde să producă o lucrare accesibilă publicului românesc, inspirată din modelele culte asumate, fixînd pragul într-o poziție rezonabilă și la un nivel realist, care îndeamnă la cucerirea sa, dar care, totodată, oferă sprijin în acest scop. Modelele pe care și le asumă și pe care le urmează aceștia, în special *Vulgata*, îi învață că principala țintă a textului nu este limba ori cultura, nici măcar textul ca un construct în sine, ci destinatarul acestuia – cititorul. Pentru a ajunge la acesta, orice compromis rezonabil este de acceptat, căci, în ultimă instanță, textul, ca formă și conținut, se adresează publicului care trebuie orientat în spiritul textului. Surprinderea, prin traducere, a acestui spirit, spre a fi redat întocmai destinatului, era marea sarcină cu care se împovărase acest tip de traducător. De aceea, cele două texte au constituit etape prin care limba, cultura și cărturarii s-au exersat, toate acestea constituind medii de contact spiritual, de adoptare și de re-creație a unor tipare culturale și lingvistice, premise ale devenirii spirituale.

¹⁵ Este semnificativ faptul că și în cazul lucrărilor de compilație, precum cazaniile și predicile, procedeele acestea se regăsesc, de la Varlaam la Antim Ivireanul.